

การพัฒนาทักษะชีวิตของนักศึกษาคณะสังคมศาสตร์ เพื่อก้าวเข้าสู่ศตวรรษที่ 21
Life Skills Development of Faculty of Social Sciences Students
For The 21st Century

ณัฐชยา กำแพงแก้ว¹, กฤติกา ชนะกุล²

Nutchaya Kampangkeaw¹, Kridtika Chanakun²

คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคามราชวิทยาลัย ศาลายา

Author for Correspondence: Email: sisi.nutchaya@gmail.com

บทคัดย่อ

การศึกษาเรื่อง “การพัฒนาทักษะชีวิตของนักศึกษาคณะสังคมศาสตร์ เพื่อก้าวเข้าสู่ศตวรรษที่ 21” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อสำรวจทักษะชีวิตของนักศึกษาคณะสังคมศาสตร์ และเพื่อพัฒนาทักษะชีวิตที่จำเป็นในศตวรรษที่ 21 ของนักศึกษาคณะสังคมศาสตร์ กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ คือ นักศึกษาคณะสังคมศาสตร์ โดยใช้วิธีการศึกษาแบบผสมผสาน (Mixed Method Research) ประกอบด้วยวิจัยเชิงปริมาณ (Quantitative Research) โดยเก็บจากกลุ่มตัวอย่างจำนวน 150 รูป/คน และวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยการสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิจำนวน 6 คน โดยการวิเคราะห์เชิงเนื้อหาผลการวิจัยปรากฏว่าทักษะชีวิตที่นักศึกษาให้ความสำคัญที่สุดคือ ทักษะการตระหนักรู้ในตนเอง มีค่าคะแนนเฉลี่ยที่ 4.03 และทักษะที่นักศึกษาควรได้รับการส่งเสริมและพัฒนา ก็คือ ทักษะการแก้ไขปัญหา มีค่าคะแนนเฉลี่ยที่ 3.67 ส่วนผลการวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์คณาจารย์ผู้เชี่ยวชาญ พบว่าทักษะที่ผู้ทรงคุณวุฒิได้แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับทักษะชีวิตที่จำเป็นในศตวรรษที่ 21 ของนักศึกษาประกอบด้วย 1) ทักษะความรับผิดชอบต่อสังคม 2) ทักษะการสร้างสัมพันธภาพระหว่างบุคคล และทักษะชีวิตที่ผู้ทรงคุณวุฒิคิดว่าควรมีการส่งเสริมและพัฒนา ก็คือ 1) ทักษะการคิดอย่างสร้างสรรค์ 2) ทักษะด้านการจัดการกับอารมณ์

คำสำคัญ: นักศึกษา, ทักษะชีวิต, ศตวรรษที่ 21

Received: 05/02/62, **Revised:**25/02/62, **Accepted:** 10/03/62

Abstract

The purposes of this study were: 1) to survey the life skill of Social science students and, 2) the development of life skill in 21st century of Social science students. The study was mixed methodologies. A sample of quantitative research was selected from 150 cases included and six professionals for qualitative study. The findings indicated that the most of life skill was self- awareness skill with 4.03 point average, and skill that the university should support is solving problems skill was at 3.67 point average. There were suggestions from the professionals for 21st skills ;1) social responsibility, and 2) interpersonal relationship including the life skills from the suggestion of the professional: 1) creative thinking skill, 2) emotional control-regulation skill.

Keywords: Life Skill, 21st Century, Students

บทนำ

การเรียนรู้ทักษะชีวิตแห่งศตวรรษที่ 21 เป็นสิ่งสำคัญในการเตรียมความพร้อมให้กับเด็กและผู้ใหญ่เพื่อให้อยู่ร่วมกับความเสี่ยงและความท้าทายในยุคปัจจุบัน ในท่ามกลางสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน กระทรวงศึกษาธิการ องค์การยูนิเซฟ ประเทศไทย และมูลนิธิไรท์ ทู เพลย์.(ม.ม.ป), น.9; สำนักงานบริหารงานการมัธยมศึกษาตอนปลาย สพฐ. (ม.ป.ป.), คำนำ;) ไม่ว่าจะเป็นการเปลี่ยนแปลงทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม ล้วนแล้วแต่เป็นการผลมาจากการพัฒนาความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีอย่างเต็มกำลัง ซึ่งการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนำไปสู่ผลกระทบในศตวรรษนี้ เป็นศตวรรษที่ 21 ที่มีการตื่นตัวต่อการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตของมวลมนุษยชาติทุก ๆ หย่อมหญ้า และนำไปสู่การกำหนดนโยบายขับเคลื่อนประเทศด้วยนโยบาย 4.0 อย่างเต็มกำลัง ซึ่งเป็นการพัฒนาที่มุ่งเน้นให้เกิดความสอดคล้องกับการพัฒนาให้เกิดความยั่งยืน แก่พลเมืองในอนาคตข้างหน้า ซึ่งสิ่งสมควรแก่การพัฒนาคุณภาพของประชากรในสังคมไทยในแต่ละทุกช่วงวัย นั่นก็คือการมุ่งพัฒนาศักยภาพของทรัพยากรมนุษย์ในทุกมิติ เพื่อให้เกิดความพร้อมเตรียมความพร้อมให้ประชากรรับมือกับการเปลี่ยนแปลงในโลกในยุคศตวรรษที่ 21 (วิไลลักษณ์ รัตนเพียรธัมมะ และปิยนันท์ พริ้งน้อย, 2559:56) อันเป็นยุคแห่งข้อมูลข่าวสารที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ดังนั้นการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวจึงเข้ามามีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของเด็กและเยาวชนในศตวรรษที่ 21 นี้ โดยเฉพาะเด็กและเยาวชนใน Generations Y และ Generations Z ซึ่งเป็นกลุ่มประชากรเกิดปี พ.ศ. 2523-2543 และเด็กและเยาวชนที่เกิดหลังปี พ.ศ.

2540 ขึ้นไป ย่อมจะได้รับการเปลี่ยนแปลงจากผลกระทบดังกล่าวนี้ ดังนั้นจึงควรที่จะมีการทบทวนกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้นเพื่อพัฒนาศักยภาพและทักษะต่าง ๆ ในการดำรงชีวิตให้อยู่ดีกินดีมีสุขมีสิทธิในท่ามกลางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วนั้น (สำนักงานบริหารงานการมัธยมศึกษาตอนปลาย สพฐ., (ม.ป.ป.), คำนำ)

ทักษะในศตวรรษที่ 21 ที่มนุษย์ควรได้รับการพัฒนาดังที่กล่าวมาคือ ในศตวรรษนี้มีความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีข้อมูลข่าวสาร ที่มีความรวดเร็วและทันใจ สิ่งที่มีความสำคัญและจำเป็นต่อการดำเนินชีวิตของเด็กและเยาวชนซึ่งจะเป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาประเทศไทยนั้น จึงควรได้รับการพัฒนาทักษะชีวิต ซึ่งเป็นทักษะหนึ่งที่ทักษะในศตวรรษที่ 21 ที่กล่าวถึงนี้ ซึ่งจะเป็นทักษะที่ใช้ในการดำรงชีวิตให้อยู่รอดปลอดภัย (สุกิจ โปธิศิริกุล และคณะ, 2555:34) ซึ่งสถาบันครอบครัวที่ถือว่าเป็นสถาบันแรกที่จะต้องช่วยกันส่งเสริมทักษะชีวิตในด้านต่างตั้งแต่เล็กจนย่างเข้าสู่วัยรุ่น เพื่อให้ได้มีศักยภาพในการใช้ทักษะชีวิตในสังคม แต่จากผลกระทบที่เกิดจากการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยนั้น ย่อมจะมีผลกระทบที่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาศักยภาพของเด็กและเยาวชน ที่สถาบันครอบครัวจะต้องรับผิดชอบ เพราะเนื่องด้วยสังคมโลกก้าวเข้าสู่สังคมทุนนิยม บริโภคนิยมอย่างเต็มตัว ซึ่งทำให้ส่งผลกระทบต่อสถาบันทางครอบครัวหลาย ๆ ครอบครัวในสังคมโลก ประเทศไทยก็ได้รับผลกระทบดังกล่าวนี้ อันได้แก่การขาดเวลาในการส่งเสริมทักษะชีวิตให้กับเด็กและเยาวชนซึ่งมีความสำคัญมากต่อการดำรงชีวิตในสังคมแห่งความทันสมัย และนำไปสู่การขาดทักษะ และทำให้เกิดปัญหาขึ้นกับสังคมโดยวงกว้าง ซึ่งล้วนแล้วเป็นผลมาจากสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว ดังนั้นสถาบันทางการศึกษาซึ่งเป็นสถาบันรองลงมาจากสถาบันครอบครัว จึงควรมีการส่งเสริมการพัฒนาศักยภาพทักษะชีวิตให้กับเด็กและเยาวชน เพื่อให้สามารถนำไปใช้ในการอยู่ร่วมกับคนในสังคมได้อย่างมีประสิทธิภาพ เพราะในยุคสังคมความทันสมัยนี้ จึงควรตระหนักว่าครอบครัวไม่สามารถทำบทบาทหน้าที่ในการการพัฒนาศักยภาพโดยการส่งเสริมทักษะชีวิตต่าง ๆ ได้ สถาบันการศึกษาในฐานะที่เด็กและเยาวชนใช้เวลาในสถาบันนี้มากที่สุด จึงควรมีการตระหนักถึงการพัฒนาศักยภาพทางทักษะดังกล่าว เพื่อเป็นประโยชน์แก่สังคมโดยรวมได้ ซึ่งควรที่จะมีการทบทวนสถานการณ์ดังกล่าวแต่นำไปสู่การพัฒนาในลำดับต่อไป (จินตวีร์ คล้ายสังข์ และคณะ, 2560:1)

เนื่องด้วยจากการเล็งเห็นช่องว่างที่เกิดขึ้น และเห็นว่าควรมีการพัฒนาศักยภาพทักษะชีวิต จึงเป็นที่มาของการนำไปสู่การริเริ่มที่จะทำการพัฒนาศักยภาพด้วยการส่งเสริมทักษะชีวิตที่นักศึกษายังขาดอยู่ ในฐานะที่ผู้ทำการวิจัยอยู่ในบริบทของอาจารย์ในสถาบันทางการศึกษา จึงเห็นสมควรที่จะมีการสำรวจทักษะในนักศึกษาเพื่อกำหนดทิศทางในการส่งเสริมพัฒนาทักษะชีวิตของนักศึกษา โดยจะทำการศึกษาโดยการสำรวจและการสัมภาษณ์คณาจารย์คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย ซึ่งเป็นมหาวิทยาลัยที่ผู้วิจัยได้สังกัดอยู่นั่นเอง จากดังที่กล่าวมานี้จึงเป็นที่มาของการที่จะทำการศึกษาเพื่อส่งเสริมและพัฒนาทักษะชีวิตของนักศึกษาคณะสังคมศาสตร์ในลำดับนี้สืบต่อไป

วัตถุประสงค์ในการวิจัย

1. เพื่อสำรวจทักษะชีวิตที่จำเป็นในศตวรรษที่ 21 ของนักศึกษาคณะสังคมศาสตร์
2. เพื่อพัฒนาทักษะชีวิตที่จำเป็นในศตวรรษที่ 21 ของนักศึกษาคณะสังคมศาสตร์

วิธีดำเนินการวิจัย

1. การศึกษาค้นคว้าจากเอกสาร (Document Study) โดยการศึกษาจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ หนังสือ บทความในวารสาร วิทยานิพนธ์ งานวิจัย เอกสาร รายงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง และการสืบค้นอินเทอร์เน็ต

2. ศึกษาภาคสนาม (Field Study) เพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูลโดยใช้แบบสอบถาม (Questionnaire) เป็นเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูลจากกลุ่มตัวอย่างที่จะศึกษา และนำมาวิเคราะห์ข้อมูลทางสถิติ และการเก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้เชี่ยวชาญที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมและพัฒนาทักษะชีวิต

3. ทำการสัมภาษณ์คณาจารย์คณะสังคมศาสตร์ เกี่ยวกับทักษะชีวิตในศตวรรษที่ 21 ของนักศึกษามหาวิทยาลัยมหาสารคามราชวิทยาลัย จำนวน 6 รูป/ท่าน

โดยเครื่องมือที่ผู้วิจัยใช้ในการศึกษาค้นคว้านี้ ประกอบด้วย

1) การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณ ผู้วิจัยขอแบ่งผลการศึกษาและแนวทางการวิเคราะห์ในส่วนของงานวิจัยเชิงปริมาณ โดยใช้วิธีการสังเคราะห์ข้อมูลผ่านสถิติบรรยาย (Descriptive Statistic) ในการวิเคราะห์ข้อมูลผ่านแบบประเมิน โดยเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้คือแบบสอบถาม (Questionnaire) ที่ผู้วิจัยได้ทำการสร้างขึ้นมา โดยแบ่งออกเป็น 2 ตอน คือ ตอนที่ 1 เป็นแบบสอบถามข้อมูลส่วนบุคคลของนักศึกษาคณะสังคมศาสตร์ และตอนที่ 2 เป็นแบบสอบถามเกี่ยวกับทักษะชีวิตที่ประกอบด้วย 12 ทักษะ ซึ่งแบบสอบถามดังกล่าวผู้วิจัยได้มีการทดสอบความเที่ยงตรง (Validity) ด้วยการนำแบบสอบถามที่ได้จากการทบทวนวรรณกรรมเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องไปให้อาจารย์ผู้ทรงคุณวุฒิพิจารณาและตรวจสอบความตรงตาม และในส่วนของความเชื่อมั่น (Reliability) ผู้วิจัยได้ไปทำการทดสอบ (Try-out) จำนวน 30 ชุดกับกลุ่มตัวอย่างที่ทำการเลือกไว้ ในที่นี้คือนักศึกษาคณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคามราชวิทยาลัย ซึ่งผลของการหาความเชื่อถือตามเกณฑ์สัมประสิทธิ์แอลฟา (Alpha Coefficient) ได้ที่ 0.8198

2) การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ ผู้วิจัยขอแบ่งผลการศึกษาและแนวทางการวิเคราะห์ในส่วนของงานวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์จากกลุ่มคนที่มีความเชี่ยวชาญและมีปฏิสัมพันธ์กับประเด็นการส่งเสริมทักษะชีวิตในศตวรรษที่ 21 ที่มีความจำเป็นกับนักศึกษามหาวิทยาลัยมหาสารคามราชวิทยาลัย

สรุปผลการวิจัย

ผลการวิจัยพบว่า

1. ผลการวิเคราะห์ข้อมูลทั่วไปของกลุ่มตัวอย่าง พบว่า กลุ่มตัวอย่างที่ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่เป็นเพศชายคิดเป็นร้อยละ 52.0 ที่เหลือเป็นเพศหญิงคิดเป็นร้อยละ 48.0 สถานภาพนั้นส่วนใหญ่เป็นคฤหัสถ์คิดเป็นร้อยละ 74.0 ที่เหลือเป็นบรรพชิตคิดเป็นร้อยละ 26.0 ในส่วนสถานภาพแม้นั้นไม่มีผู้ตอบในคณะสังคมศาสตร์

ในส่วนของสาขาวิชาที่มีการตอบเป็นส่วนใหญ่คือสาขาวิชารัฐศาสตร์การปกครองคิดเป็นร้อยละ 52.7 ส่วนรองลงมาเป็นสาขาวิชาสังคมสงเคราะห์ศาสตร์มีผู้ตอบคิดเป็นร้อยละ 31.3 ในอันดับสุดท้ายคือสาขาวิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาคิดเป็นร้อยละ 16.0 และส่วนของชั้นปีที่มีการตอบส่วนใหญ่เป็นชั้นปีที่ 4 คิดเป็นร้อยละ 38.0 รองลงมาส่วนใหญ่จะเป็นชั้นปีที่ 1 คิดเป็นร้อยละ 25.3 รองลงมาส่วนใหญ่จะเป็นชั้นปีที่ 2 คิดเป็นร้อยละ 18.7 อันดับสุดท้ายเป็นชั้นปีที่ 3 คิดเป็นร้อยละ 18.0

2. ผลการวิเคราะห์ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับทักษะชีวิตในศตวรรษที่ 21 ของนักศึกษาคณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม วิทยาลัย จากการสำรวจพบว่า ทักษะชีวิตที่นักศึกษาให้ความสำคัญที่สุดคือ ทักษะการตระหนักรู้ในตนเอง มีค่าคะแนนเฉลี่ยที่ 4.03 รองลงมาคือ ทักษะการสร้างสัมพันธภาพระหว่างบุคคล มีค่าคะแนนเฉลี่ยที่ 4.00 รองลงมาคือ ทักษะการเข้าใจผู้อื่น มีค่าคะแนนเฉลี่ยที่ 3.99 และจากการสำรวจพบว่า ทักษะชีวิตในศตวรรษที่ 21 ที่นักศึกษาคณะสังคมศาสตร์ ควรได้รับการส่งเสริมและพัฒนา ก็คือ ทักษะการแก้ไขปัญหา มีค่าคะแนนเฉลี่ยที่ 3.67 รองลงมาคือ ทักษะความภาคภูมิใจในตนเอง มีค่าคะแนนเฉลี่ยที่ 3.79 รองลงมาคือ ทักษะการสื่อสาร มีค่าคะแนนเฉลี่ยที่ 3.86

3. ผลการวิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับทักษะชีวิตในศตวรรษที่ 21 ของนักศึกษาคณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม วิทยาลัย โดยได้จากการสัมภาษณ์คณาจารย์ผู้เชี่ยวชาญในคณะสังคมศาสตร์ จากการสำรวจความคิดเห็น พบว่าทักษะที่คณาจารย์ได้แสดงความคิดเห็นจากการสัมภาษณ์ว่านักศึกษาคณะสังคมศาสตร์มีก็คือ การเสริมสร้างทักษะทางด้านชีวิต ซึ่งคณาจารย์ต่างให้ความคิดเห็นว่าจะเป็นแนวทางในการดำรงอยู่ในศตวรรษที่ 21 นี้

ในส่วนที่เป็นทักษะที่มีความจำเป็นในการดำเนินชีวิตในศตวรรษที่ 21 ซึ่งคณาจารย์ได้แสดงความคิดเห็นว่ามีความจำเป็นที่สุดก็คือ 1) ทักษะความรับผิดชอบต่อสังคม 2) ทักษะการสร้างสัมพันธภาพระหว่างบุคคล และ 3) ทักษะการเข้าใจผู้อื่น

ส่วนทักษะชีวิตที่คณาจารย์คิดว่าควรมีการส่งเสริมและพัฒนา ก็คือ 1) ทักษะการคิดอย่างสร้างสรรค์ 2) ทักษะด้านการจัดการกับอารมณ์ 3) ทักษะการคิดอย่างมีวิจารณญาณ 4) ทักษะการแก้ไขปัญหา และ 5) ทักษะการสื่อสาร

จากการผลการศึกษาจึงสามารถสรุปจากผลการวิเคราะห์ได้ว่าทักษะที่นักศึกษาคณะสังคมสงเคราะห์หมีนั้นประกอบไปด้วย 1) ทักษะการตระหนักรู้ในตนเอง 2) ทักษะการสร้างสัมพันธภาพระหว่างบุคคล 3) ทักษะการเข้าใจผู้อื่น และยังต้องมีการส่งเสริมและพัฒนาอยู่ก็คือ 1) ทักษะการแก้ไขปัญหา 2) ทักษะความภาคภูมิใจในตนเอง 3) ทักษะการสื่อสาร ซึ่งผลการสรุปดังที่กล่าวมาตอบวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 คือศึกษาสำรวจทักษะชีวิตของนักศึกษาคณะสังคมศาสตร์

ในส่วนที่ควรมีการส่งเสริมและพัฒนาทักษะชีวิตที่จำเป็นในศตวรรษที่ 21 ก็คือ 1) ทักษะการแก้ไขปัญหา 2) ทักษะความภาคภูมิใจในตนเอง 3) ทักษะการสื่อสาร และจากคณาจารย์ที่มีความคิดเห็นก็คือ 1) ทักษะการคิดอย่างสร้างสรรค์ 2) ทักษะด้านการจัดการกับอารมณ์ 3) ทักษะการคิดอย่างมีวิจารณญาณ 4) ทักษะการแก้ไขปัญหา และ 5) ทักษะการสื่อสาร โดยมีส่วนที่ตรงกับข้อมูลในส่วนแบบสอบถามก็คือ 1) ทักษะการแก้ไขปัญหา และ 2) ทักษะการสื่อสาร ซึ่งเห็นสมควรที่จะได้รับการส่งเสริมและพัฒนาในศตวรรษที่ 21 ซึ่งสอดคล้องกับทักษะที่จำเป็นในศตวรรษที่ 21 อีกด้วย

ในส่วนสรุปเนื้อหาดังกล่าวมาเพื่อวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 คือศึกษาการพัฒนาทักษะชีวิตที่จำเป็นในศตวรรษที่ 21 ของนักศึกษาคณะสังคมศาสตร์

อภิปรายผลการวิจัย

จากผลการวิจัยเรื่องการพัฒนาทักษะชีวิตของนักศึกษาคณะสังคมศาสตร์ เพื่อก้าวเข้าสู่ศตวรรษที่ 21 ผู้วิจัยอภิปรายผลการวิจัยในประเด็นสำคัญดังต่อไปนี้

ทักษะชีวิตด้านที่นักศึกษาตอบได้คะแนนมากที่สุด จากการวิเคราะห์ระดับการมีทักษะชีวิตของนักศึกษาคณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคามราชวิทยาลัย พบว่าทักษะชีวิตโดยรวมอยู่ในระดับมาก โดยทักษะที่มีระดับมากที่สุดคือ

ทักษะการตระหนักรู้ในตน โดยมีค่าคะแนนเฉลี่ยอยู่ที่ 4.03 ซึ่งอยู่ในระดับมาก ซึ่งมีเนื้อหาสนับสนุนการมีทักษะการตระหนักรู้ในตนก็คือ ผลการวิจัยในการศึกษาเรื่องการนำเสนอกิจกรรมการจัดการเพื่อพัฒนาทักษะชีวิตที่จำเป็นสำหรับเด็กด้อยโอกาสในการเสริมสร้างการยอมรับเป็นสมาชิกของสังคม โดยชี้ให้เห็นว่าทักษะที่มีความจำเป็นสำหรับผู้ด้อยโอกาสที่ควรได้รับการพัฒนาในการเสริมสร้างการยอมรับเป็นสมาชิกของสังคม มีจำนวน 8 ทักษะ หนึ่งในนั้นคือทักษะการตระหนักรู้ในตน (ภุริวรรช คำอ้ายกาวิณ, 2557) จึงกล่าวสรุปได้ว่าเด็กที่ด้อยโอกาสมักจะขาดทักษะการตระหนักรู้ในตน ดังนั้นนักศึกษาที่เข้ามาศึกษาในคณะสังคมศาสตร์จึงไม่มีปัญหาในด้านการตระหนักรู้ในตน เพราะไม่ได้ขาดโอกาสที่จะนำไปสู่การขาดทักษะในการตระหนักในตนนั่นเอง และยังสอดคล้องกับการศึกษาการศึกษาเรื่อง การพัฒนาโปรแกรมเสริมสร้างการเห็นคุณค่าในตนเองและทักษะทางสังคมสำหรับนักศึกษาการศึกษานอกโรงเรียน ที่ได้กล่าวว่าการเสริมสร้างคุณค่าความตระหนักรู้ในตนสำหรับนักศึกษานอกโรงเรียนนั้นก็คือ การมีทักษะในการกำหนดเป้าหมายและทิศทางสู่ความสำเร็จ

การค้นพบจุดเด่นจุดด้อยของตนเอง การค้นพบความถนัด ความสามารถ ความถนัด และบุคลิกภาพของตนเอง ซึ่งก็หมายความว่าการศึกษาทฤษฎีสังคมศาสตร์มีระดับคะแนนที่สูงในข้อนี้ก็นักหมายความว่านักศึกษามีทักษะในการตระหนักในตนเองที่อยู่ในระดับที่ดี โดยมีการแนะนำในท้ายที่สุดว่า การเสริมสร้างโปรแกรมการเห็นคุณค่าในตนเองหรือการตระหนักรู้ในตนเอง อันดับแรกเน้นที่การจัดกิจกรรมการจัดค่ายพัฒนาคุณภาพชีวิต การบำเพ็ญประโยชน์ และการเยี่ยมชมแหล่งเรียนรู้อีกด้วย (หงส์ฟ้า ธีรวงศ์บุญกุล, 2556: 157-158) ซึ่งข้อเสนอแนะดังกล่าวมีความสอดคล้องกับคณาจารย์ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “...นักศึกษาส่วนมากมีจิตใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่และเอื้ออาทรผู้อื่นเสมอ โดยจะเห็นได้จากนักศึกษามักจะสนใจที่จะเข้าร่วมกิจกรรมอาสาประเภทต่าง ๆ ทั้งที่คณาจารย์จัดให้หรือที่นักศึกษาจัดกันเอง ซึ่งกิจกรรมเหล่านี้มีเป็นประจำทุกเทอม ยกตัวอย่างเช่น ค่ายอาสาพัฒนาท้องถิ่น ค่ายอาสาพัฒนาการศึกษา เป็นต้น ซึ่งการเข้าร่วมค่ายอาสาต่างๆ จะช่วยหล่อหลอมให้นักศึกษาส่งต่อความรัก ความห่วงใยให้กับผู้อื่นในสังคม...” (อาจารย์กฤติกา ชนะกุล, สัมภาษณ์, 30 ตุลาคม 2561) ซึ่งอาจจะเป็นปัจจัยหนึ่งที่ส่งผลต่อการให้นักศึกษาทฤษฎีสังคมศาสตร์ให้มีทักษะการตระหนักในตนเองมีคะแนนที่อยู่ในระดับที่ดี

ทักษะการสร้างสัมพันธ์ภาพระหว่างบุคคล มีค่าคะแนนเฉลี่ยที่ 4.00 ซึ่งมีคณาจารย์ในคณะสังคมศาสตร์หลายท่านที่มีความคิดตรงกันจากการที่ได้ให้คำสัมภาษณ์ว่า “...นักศึกษามหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัยส่วนใหญ่จะมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน ไม่ว่าจะเป็นรุ่นเดียวกันหรือระหว่างรุ่นพี่และรุ่นน้อง ทำให้เกิดบรรยากาศแห่งความรัก ความปรองดองกันในรั้วมหาวิทยาลัย ซึ่งนักศึกษามีความสามารถประยุกต์ใช้ทักษะการสื่อสารสัมพันธ์ภาพระหว่างบุคคลได้ในสถานการณ์ต่าง ๆ อาทิเช่น การสร้างสัมพันธ์ภาพที่ดีระหว่างกลุ่มเพื่อน รุ่นพี่ และรุ่นน้อง การติดต่อประสานงานด้านต่างระหว่างหน่วยงานภายในและภายนอกมหาวิทยาลัย การขอความช่วยเหลือหรือขอความอนุเคราะห์ประเภทต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดี...” (อาจารย์กฤติกา ชนะกุล, สัมภาษณ์, 30 ตุลาคม 2561) และบทสัมภาษณ์ที่ว่า “...จากการฝึกภาคประสบการณ์อาชีพหรือการฝึกภาคปฏิบัติของแต่ละปีสะท้อนให้เห็นว่านักศึกษาศาสตร์สังคมศาสตร์มีความสามารถในการประสานงาน และมีทักษะการสื่อสารสัมพันธ์ภาพระหว่างบุคคลที่ดีในระดับหนึ่งเลยทีเดียว เพราะส่วนใหญ่จะไม่ค่อยพบปัญหาที่เกิดขึ้นในการฝึกแต่ละครั้ง ซึ่งแสดงถึงปฏิสัมพันธ์เชิงบวกที่นักศึกษามีอยู่เป็นพื้นฐาน...” (อาจารย์ปริญญา ตรีธัญญา, สัมภาษณ์, 22 ตุลาคม 2561) และจากบทสัมภาษณ์ที่ว่า “...นักศึกษามีทักษะการสื่อสารที่ดี ทั้งกับอาจารย์ กับเพื่อน กับรุ่นพี่และรุ่นน้อง ซึ่งคณะสังคมศาสตร์ไม่ค่อยมีเรื่องทะเลาะเบาะแว้งระหว่างกัน มีความเคารพซึ่งกันและกัน มีความเอื้ออาทร ดูแลซึ่งกันและกันเป็นอย่างดี ซึ่งสิ่งเหล่านี้แสดงถึงสัมพันธ์ภาพที่ดีที่เกิดขึ้น และเป็นการแสดงถึงการเอาใจใส่บุคคลอื่นด้วยเช่นกัน...” (อาจารย์กัญจิรา วิจิตรวัชรารักษ์, สัมภาษณ์, 25 ตุลาคม 2561) และจากบทสัมภาษณ์ที่ว่า “...การทำงานเป็นทีมหรือเป็นกลุ่มของนักศึกษามักประสบความสำเร็จ ไม่ค่อยมีปัญหาระหว่างกัน แสดงให้เห็นถึงทักษะ

การทำงานร่วมกันที่ต้องอาศัยทักษะการใช้สื่อสัมพันธ์ภาพที่ดีที่มีอยู่ให้เกิดประโยชน์ในการทำงานร่วมกัน...” (พระมหาสุรไกร ชินพุทธิสิริ, สัมภาษณ์, 31 ตุลาคม 2561) ซึ่งมีความแตกต่างจากงานวิจัยเรื่อง การเพิ่มพฤติกรรมการส่งเสริมสัมพันธ์ภาพระหว่างบุคคล โดยการใช้โปรแกรมจิตวิทยาการปรึกษากลุ่มเชิงพุทธ ตามแนวสังคหวัตถุ 4: กรณีศึกษานักศึกษาวิชาสุขภาพจิตมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ปีการศึกษา 2551 โดยมีความสอดคล้องของความเป็นเหตุเป็นผลกันอยู่ว่า สาเหตุที่นักศึกษาขาดพฤติกรรม (ทักษะ) ที่ส่งเสริมสัมพันธ์ภาพระหว่างบุคคลนั้นจากการสังเกตโดยผู้วิจัย ให้เหตุผลว่าเกิดจากการที่นักศึกษาไม่กล้าทำความรู้จักเพื่อใหม่ เพราะเป็นเรื่องที่ยากและไม่รู้ว่าจะเริ่มต้นอย่างไร รู้สึกเขินอาย ไม่มั่นใจในตนเอง คิดว่าเพื่อนคงไม่อยากคุยกับเรา รู้สึกเหินห่าง ต้องการความสนิทสนมกัน แต่ก็ไม่ได้พูดหรือแสดงออกอย่างเหมาะสม รู้สึกมีอคติกับเพื่อน มองเพื่อนในแง่ลบทำให้เกิดใจกัน รู้สึกโดดเดี่ยวเพื่อคงไม่อยากจะคบ เพื่อตนมีปัญหามากมาย รู้สึกไม่เป็นตัวของตัวเองเมื่ออยู่กับเพื่อน รู้สึกความสัมพันธ์จืดจาง คบกันนาน ๆ แล้วลืมใส่ใจ ความรู้สึกและทำสิ่งที่ดี ๆ เป็นต้น (พระพงษ์ เกตุกาญจน์, 2552 :53) ถึงแม้เนื้อความดังกล่าวจะแสดงถึงพฤติกรรมที่ขาดทักษะการสร้างสัมพันธ์ภาพระหว่างบุคคลก็ตาม แต่ก็สนับสนุนอย่างมีเหตุปัจจัยก็คือ ทักษะสัมพันธ์ภาพอยู่ในระดับเกณฑ์ที่ดีมาก ดังนั้นจึงอาจจะกล่าวได้ว่านักศึกษามีทักษะสัมพันธ์ภาพระหว่างบุคคลนั่นเอง

ทักษะการเข้าใจผู้อื่น มีค่าคะแนนเฉลี่ยที่ 3.99 ซึ่งสอดคล้องกับบทสัมภาษณ์ของคณาจารย์ท่านหนึ่งว่า “...ความแตกต่างระหว่างบุคคลเป็นสิ่งที่นักศึกษาสามารถรับรู้และเข้าใจได้เป็นอย่างดี เพราะศาสตร์ทางสังคมศาสตร์ไม่ว่าจะเป็น รัฐศาสตร์การปกครอง สังคมวิทยา และสังคมสงเคราะห์เป็นศาสตร์ที่มุ่งปลูกฝังให้นักศึกษาทุกคนเรียนรู้ เข้าใจและยอมรับความแตกต่างของบุคคล เพื่อที่จะให้ในศึกษาสามารถอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข เพราะหากนักศึกษาไม่มีความเข้าใจซึ่งความแตกต่างก็อาจส่งผลให้นักศึกษาขาดความสามารถในการปรับตัวและอาจส่งผลเสียอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคมได้...” (อาจารย์ปริญญา ตรีปัญญา, สัมภาษณ์, 22 ตุลาคม 2561) และตรงกับบทสัมภาษณ์ที่ว่า “...ทุกคนมีคุณค่าและศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ที่เท่าเทียมกัน สิ่งเหล่านี้เป็นแนวคิดพื้นฐานในการเรียนสังคมสงเคราะห์ ซึ่งแนวคิดนี้ปลูกฝังให้นักศึกษามีทัศนคติ ความเชื่อที่ดีในการมองบุคคลในมุมบวก ซึ่งดิฉันเชื่อมั่นว่านักศึกษาทุกคนมีแนวคิดนี้เป็นฐาน...” (อาจารย์กฤติกา ชนะกุล, สัมภาษณ์, 30 ตุลาคม 2561) ซึ่งมีความสอดคล้องกับเรื่อง การศึกษาและพัฒนาความเห็นอกเห็นใจผู้อื่นของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น ที่พบว่านักเรียนมีความเห็นอกเห็นใจผู้อื่นโดยรวมและรายด้านอยู่ในระดับมาก อันได้แก่ ด้านการเข้าใจผู้อื่น ด้านการมีจิตใจบริการช่วยเหลือ ด้านการรู้จักผู้อื่น ด้านการให้ออกาสผู้อื่น และด้านการตระหนักถึงความคิดเห็นของกลุ่ม (จิตรารณ ทองกวาด, 2558:140) ซึ่งมีงานวิจัยเรื่อง การศึกษาและพัฒนาความเห็นอกเห็นใจผู้อื่นของนักเรียนวัยรุ่น โดยมีผลการวิเคราะห์ประกอบเชิงยืนยัน พบว่า ความรู้สึกเห็นอกเห็นใจผู้อื่นมักจะมี 3 องค์ประกอบคือ ความ

สามารถในการอ่านอารมณ์ และคาดเดาความรู้สึกผู้อื่น ความสามารถในการเข้าใจผู้อื่นตามสถานการณ์ในสังคม และความต้องการที่จะเอื้อเฟื้อ ช่วยเหลือผู้อื่น (กรรณิการ์ พันทอง, 2550) ซึ่งนักศึกษาคณะสังคมศาสตร์ มีทักษะในการเข้าใจผู้อื่นอยู่ในระดับที่มาก โดยชี้ให้เห็นถึงการมีองค์ประกอบทั้ง 3 ประกอบที่ทำให้มีเกณฑ์ที่อยู่ในระดับมากนั่นเอง

ทักษะชีวิตด้านที่นักศึกษาตอบได้คะแนนน้อยที่สุด จากการวิเคราะห์ระดับการมีทักษะชีวิตของนักศึกษาคณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคามราชวิทยาลัย พบว่าทักษะชีวิตโดยรวมอยู่ในระดับมาก โดยทักษะที่มีระดับน้อยที่สุดคือ

ทักษะการแก้ไขปัญหา มีค่าคะแนนเฉลี่ยที่ 3.67 ซึ่งอยู่ในระดับมาก โดยมีความสอดคล้องกับความเห็นของคณาจารย์ผู้เชี่ยวชาญที่ได้จากการสัมภาษณ์ว่า “...พื้นฐานของนักศึกษาส่วนใหญ่จะประสบปัญหาทางเศรษฐกิจเป็นสำคัญ ซึ่งในการจัดการปัญหาดังกล่าวนักศึกษาบางคนต้องแบกรับปัญหาเหล่านี้เอาไว้เพียงลำพัง ดังนั้นการสนับสนุนและส่งเสริมให้นักศึกษามีแนวทางการจัดการปัญหาที่เหมาะสมอาจจะช่วยให้นักศึกษามีแนวทางการจัดการที่มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น...” (อาจารย์ปริญญา ตรีธัญญา, สัมภาษณ์, 22 ตุลาคม 2561) และสอดคล้องกับคณาจารย์อีกท่านที่ได้กล่าวในที่สัมภาษณ์ว่า “...ปัญหาของแต่ละบุคคลสามารถเกิดขึ้นได้ตลอดเวลา ดังนั้นสิ่งสำคัญที่จะช่วยให้นักศึกษาสามารถจัดการกับปัญหาได้จำเป็นต้องอาศัยสติ สมาธิและปัญญาในการคิดวิเคราะห์ประกอบการตัดสินใจเสมอ นอกจากนั้นแล้วการเสริมสร้างทักษะในการแก้ปัญหาก็อาจเป็นอีกหนึ่งทางเลือกที่จะเสริมภูมิคุ้มกันให้นักศึกษามีความสามารถในการจัดการและแก้ไขปัญหาของตนเองให้ดีขึ้น...” (อาจารย์กัญจิรา วิจิตรวัชรารักษ์, สัมภาษณ์, 25 ตุลาคม 2561)

ทักษะความภาคภูมิใจในตนเอง มีค่าคะแนนเฉลี่ยที่ 3.79 ซึ่งมีบทความที่เรื่อง อิทธิพลของทักษะชีวิตที่มีอิทธิพลต่อสุขภาพสุขภาวะจิตในวัยรุ่นตอนต้น ได้สรุปผลการศึกษาได้ว่า ทักษะชีวิตที่มีคะแนนเฉลี่ยของสุขภาวะที่เป็นตัวแปรที่ดีที่สุดของภาวะสุขภาพจิตคือความภาคภูมิใจในตนเอง (สมรัก ครองยุทธ และคณะฯ, 2559) นั่นก็หมายความว่า การขาดทักษะการภาคภูมิใจในตนเองนั้นมีอิทธิพลต่อสุขภาพจิตนั่นเอง ซึ่งมีความสอดคล้องกับงานวิจัยเรื่อง ภาวะซึมเศร้าของนักเรียนที่มีความบกพร่องทางการได้ยินระดับขั้นมัธยมศึกษาสังกัดกองการศึกษาเพื่อคนพิการ กรมสามัญศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ ในกรุงเทพมหานครได้กล่าวไว้ว่า ทักษะความภาคภูมิใจในตนเองมีความสัมพันธ์กับการเกิดภาวะซึ่งเศร้าอย่างมีนัยสำคัญที่ 0.5 (ประภัสสร สิริวิชัย, 2545, น.90) หากขาดความภาคภูมิใจในระดับมากก็จะนำไปสู่การแสดงพฤติกรรมทางลบ อันมีการฆ่าตัวตาย เป็นต้น

ทักษะการสื่อสาร มีค่าคะแนนเฉลี่ยที่ 3.86 โดยมีความสอดคล้องกับความเห็นของคณาจารย์ที่ได้จากการสัมภาษณ์ว่า “...เด็กเดี๋ยวนี้มักมีปัญหาด้านการสื่อสารอยู่บ่อย ๆ โดยเฉพาะการสื่อสารด้วยการแสดงออกทั้งทางด้านคำพูด การฟัง การคิดและการแสดงความรู้สึก ซึ่งการสื่อสารในมิติต่าง ๆ หากนักศึกษาไม่มีการควบคุมที่ดีก็อาจส่งผลให้นักศึกษาเกิดปัญหาตามมา...” (อาจารย์ปริญญา

ตรีธัญญา, สัมภาษณ์, 22 ตุลาคม 2561) และสอดคล้องกับคณาจารย์อีกท่านหนึ่งว่า “...การเสริมทักษะการสื่อสารให้กับนักศึกษาจะช่วยยับยั้งพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสมลงได้ การที่เขาไม่ฝ่าฝืน อาจไม่ได้หมายความว่าเขารู้สึกสำนึกผิดชอบต่อส่วนรวม แต่อย่างน้อยก็ป้องกันตนเองได้จากปัญหาอันจะตามมาจากการใช้สื่อสังคมออนไลน์...” (อาจารย์ประจวบ ประเสริฐสังข์, สัมภาษณ์, 24 ตุลาคม 2561) ซึ่งสอดคล้องกับบทความวิจัยเรื่อง การพัฒนาตัวบ่งชี้ทักษะในการดำเนินชีวิตของนักเรียนโรงเรียนมัธยมศึกษา สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานได้กล่าวถึงทักษะการสื่อสารเป็นสิ่งที่มีความจำเป็นสำหรับนักศึกษา เพราะเป็นวัยของการแสวงหาเพื่อนและการแสดงออก ความสามารถในการรับสารและการส่งสารที่ดี นอกจากจะช่วยเสริมสร้างบุคลิกภาพและยังให้ได้ข้อมูลที่ชัดเจน ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อการวิเคราะห์ข้อมูลข่าวสารให้ได้ง่ายขึ้น โดยเฉพาะความสามารถในการฟังจะต้องให้ผู้เรียนเกิดทักษะการฟังอย่างตั้งใจ (สุกิจ โพธิ์ศิริกุล และคณะฯ, 2555:41)

ข้อเสนอแนะ

ผู้วิจัยขอเสนอแนะในการทำการวิจัยในครั้งต่อไป เพื่อเป็นการวิจัยต่อยอดจากงานวิจัยเรื่องนี้คือ ควรมีการศึกษาแนวทางในการส่งเสริมและพัฒนาทักษะการแก้ไขปัญหาของนักศึกษาคณะต่าง ๆ เพื่อหาวิธีการส่งเสริมให้เหมาะสมกับกลุ่มเป้าหมาย และอีกประการหนึ่งคือควรศึกษาแนวทางการส่งเสริมและพัฒนาทักษะการสื่อสารของกลุ่มนักศึกษา เพื่อเพิ่มทักษะดังกล่าวให้กับนักศึกษานั้นเอง

ข้อเสนอต่อสถาบันที่มีความเกี่ยวข้อง ควรมีนโยบายในการส่งเสริมศักยภาพทักษะชีวิตที่จำเป็นในศตวรรษที่ 21 โดยเฉพาะทักษะการแก้ไขปัญหา กับทักษะการสื่อสาร ซึ่งเป็นทักษะที่มีความสำคัญและจำเป็นต่อการดำรงและดำเนินชีวิต หากจะพิจารณาอย่างมีนัยสำคัญดังต่อไปนี้คือทักษะการแก้ไขปัญหาที่มีนัยสำคัญคือมนุษย์ไม่สามารถปรับตัวได้อย่างเท่าทันในความเปลี่ยนแปลงต่อโลกในศตวรรษที่ 21 ได้เท่าที่ควร เพราะเป็นสังคมที่มีความรีบเร่ง ส่วนนัยของทักษะการสื่อสารคือในศตวรรษที่ 21 นี้มีการเน้นที่ใช้เทคโนโลยี และข้อมูลต่าง ๆ ซึ่งจะต้องมีทักษะในการใช้เทคโนโลยีเหล่านี้ เพราะเป็นเครื่องมือในการสื่อสารในศตวรรษนี้ ดังนั้นการที่จะแก้ไขปัญหาหรือการกำหนดนโยบายจึงต้องกลับไปทบทวนที่สาเหตุของปัญหานั้นดังที่กล่าวมาแล้วนั่นเอง

บรรณานุกรม

หนังสือ

จินตวิทย์ คล้ายสังข์ และคณะ.(2560). การพัฒนาเทคโนโลยีอัจฉริยะในห้องเรียนกลับด้านเพื่อส่งเสริมทักษะการเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21 ด้านทักษะอาชีพและทักษะชีวิต สำหรับผู้เรียนระดับอุดมศึกษา. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน กระทรวงศึกษาธิการ องค์การยูนิเซฟ ประเทศไทย และมูลนิธิไรท์ ทู เพลย์.(ม.ม.ป). ทักษะชีวิต: รหัสศตวรรษที่ 21 การจัดการเรียนการสอน เพื่อพัฒนาทักษะชีวิตแห่งศตวรรษที่ 21. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการการศึกษา ขั้นพื้นฐานกระทรวงศึกษาธิการ องค์การยูนิเซฟ ประเทศไทย และ มูลนิธิไรท์ ทู เพลย์, (ม.ป.ท.).

สำนักงานบริหารงานการมัธยมศึกษาตอนปลาย สพฐ.(ม.ป.ป.). แนวทางจัดการเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21.กรุงเทพฯ: สำนักงานบริหารงานการมัธยมศึกษาตอนปลาย สพฐ, (ม.ป.ท.).

วารสาร

จิตราภรณ์ ทองกวอด.(2558). “การศึกษาและพัฒนาความเห็นอกเห็นใจผู้อื่นของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น”.วารสารวิชาการศรีปทุม ชลบุรี, ปีที่ 11 ฉบับที่ 4 เดือน (เมษายน - มิถุนายน 2558), หน้า 136-143.

วิไลลักษณ์ รัตนเพียรธัมมะ และปิยะนันท์ พร้งน้อย.(2559). “นวัตกรรมการศึกษาในการพัฒนาทักษะ เพื่อการดำรงชีวิตในศตวรรษที่ 21”, วารสารร่มพญักษ์ มหาวิทยาลัยเกริก, ปีที่ 34 ฉบับที่ 3 (กันยายน-ธันวาคม 2559), หน้า 55-78.

สมรัก ครองยุทธ และคณะ.(2560). “อิทธิพลของทักษะชีวิตที่มีต่อภาวะสุขภาพในวัยรุ่นตอนต้น” วารสารการพยาบาลและการดูแลสุขภาพ, ปีที่ 35 ฉบับที่ 2 (เมษายน-มิถุนายน 2560), หน้า 54-62.

สุกิจ โพธิ์ศิริกุล และคณะ.(2555). “การพัฒนาตัวบ่งชี้ทักษะในการดำเนินชีวิตของนักเรียนโรงเรียน มัธยมศึกษา สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน”, วารสารการบริหารการศึกษา มหาวิทยาลัยบูรพา, ปีที่ 6 ฉบับที่ 2 (ตุลาคม 2554- มีนาคม 2555), หน้า 32-46.

วิทยานิพนธ์

กรรณิการ์ พันทอง.(2550). “การศึกษาและพัฒนาความเห็นอกเห็นใจผู้อื่นของนักเรียนวัยรุ่น” วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาจิตวิทยาการแนะแนว มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

ประภัสสร สิริวิชัย.(2545). “ภาวะซึมเศร้าของนักเรียนที่มีความบกพร่องทางการได้ยินในระดับ ชั้นมัธยมศึกษา สังกัดกองการศึกษาเพื่อคนพิการ กรมสามัญศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ ในกรุงเทพมหานคร” วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาสุขภาพจิต ภาควิชา จิตเวชศาสตร์ คณะแพทยศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

พีระพงษ์ เกล็กกาญจน์.(2552). “การเพิ่มพฤติกรรมส่งเสริมสัมพันธภาพระหว่างบุคคล โดยการใช้ โปรแกรมจิตวิทยาการปรึกษากลุ่มเชิงพุทธ ตามแนวสังคหวัตถุ 4: กรณีศึกษานักศึกษาวิชา สุขภาพจิตมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ปีการศึกษา 2551” วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตร มหาบัณฑิต สาขาวิชาจิตวิทยาการให้คำปรึกษา คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

วารสารแสงอีสาน

มหาวิทยาลัยมหาสารคาม วิทยาลัย วิทยาเขตอีสาน

- ภูริวรรษ คำอ้ายกาวัน.(2557). “การนำเสนอกลยุทธ์การจัดการเพื่อพัฒนาทักษะชีวิตที่จำเป็นสำหรับเด็กด้อยโอกาสในการเสริมสร้างการยอมรับเป็นสมาชิกของสังคม” วิทยานิพนธ์ปริญญาครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- หงส์ฟ้า อีรวงศ์นุกูล.(2556). “การพัฒนาโปรแกรมเสริมสร้างการเห็นคุณค่าในตนเองและทักษะทางสังคมสำหรับนักศึกษาการศึกษานอกโรงเรียน” วิทยานิพนธ์ปริญญาครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการศึกษานอกระบบโรงเรียน คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.